

Tone Fredriksen Ydse

Museum, arkiv og samfunn

Kunnskapsbehov og utfordringer

Prosjektet ”*Kulturarvinstitusjonenes samfunnsrolle*” har vært et samarbeid mellom Norsk kulturråd og ABM-utvikling. Jeg har hatt et deltidsengasjement som utreder for prosjektet fra oktober i fjor frem til april i år. Med meg i arbeidet har jeg hatt en referansegruppe på fire personer. Midtveis i prosessen arrangerte vi i tillegg en idédugnad med noen sentrale folk fra museums- og arkivsektoren. Dette fordi det var viktig for oss å få innspill fra personer som jobber med disse spørsmålene i det daglige.

Prosjektet munnet ut i rapporten ”Museum, arkiv og samfunn- kunnskapsbehov og utfordringer” som nettopp har kommet ut.

Kort om bakgrunn

Prosjektet bunnset i et ønske om å stimulere til debatt omkring kulturarvsinstitusjonenes rolle i dagens samfunn. Store samfunnsendringer, i tillegg til interne endringer i museumslandskapet, som Museumsreformen, fører til at de i dag står overfor helt nye problemstillinger.

De sentrale spørsmålene som er blitt stilt i prosjektet, er:
Hvilke ulike roller er kulturarvinstitusjonene blitt tillagt i samfunnet og hvilke utfordringer og dilemmaer blir de i dag stilt overfor i utøvelsen av disse rollene?

Prosjektet har begrenset seg til de kulturhistoriske museene og arkivene.

Et viktig underliggende spørsmål har vært
Hvorfor har vi museer? Hvorfor har vi arkiv?
Hvorfor-spørsmålet åpner for metaperspektivet, studier av institusjonene som idé, verdigrunnlaget, den ideologiske betydningen og samfunnsrollen.

Rapporten viser at det er et behov for forskningsbasert kunnskap, og det gis avslutningsvis innspill til noen områder hvor forskningsinnsatsen kan settes inn.

Status i museumsforskningen i Norge i dag

Det har vært foretatt lite forskning om museene sett i et samfunnsperspektiv. Sammenlignet med de andre nordiske landene og internasjonalt er det et tydelig fravær av forskning om museene, eller ”museologi”.

Fraværet av museologisk forskning i Norge henger både sammen med mangel på utdanningsmuligheter, og mangel på samarbeid med potensielt interesserte universitetsmiljøer, selv om vi ser enkelte positive tendenser, bl.a. etablering av museologi som småemner ved enkelte universiteter.

Status arkivforskning

Når det gjelder arkivene er det vært foretatt lite forskning rundt samfunnsroller. Dette gjelder også internasjonalt.

Eksisterende forskning har rettet seg mot arkivet som dokument, ikke arkivet som institusjon. En viktig grunn til dette kan være at man de siste tiårene har vært opptatt av å utvikle modeller for bevaring av elektronisk arkivmateriale.

Det kan synes som et paradoks at en sektor som er i sterk vekst på alle områder, både når det gjelder bevilgninger og ressurser, ikke følges opp gjennom økt satsning på forskning ikke minst på grunnlagsproblemer.

Kulturarvsinstitusjonenes samfunnsrolle

Disse institusjonene har blitt tillagt mange ulike roller i samfunnet. I offentlige utredninger blir de gjerne omtalt som:

Forvaltere av kulturarven og samfunnets ”kollektive minne”

Måten selve begrepet kulturarv er blitt forstått og brukt har imidlertid lagt føringer for oppfatninger av og forventninger til disse institusjonene.

En forestilling av kulturarv som noe objektivt gitt, har vært rådende. Begrepet opptrer ofte i bestemt form, *den norske kulturarven*, noe som gir inntrykk av at det er noe identifiserbart og homogent.

Samfunnsansvar og demokratiprojekt

Gjennom denne forvaltningsposisjon har de blitt tillagt et viktig samfunnsansvar.

De har også et viktig samfunnsansvar som sentrale deler i et demokratiprojekt. I forståelsen av dette ligger det at de skal dokumentere samfunnet på en mest mulig allsidig og bred måte, og at de skal være tilgjengelige for alle samfunnets medlemmer.

Vi har sett en endring i måten de omtales på. Fra å bli sett på som *forvaltere* av en arv, omtales de i større grad som *aktører* i en samfunnsutvikling. Museene skal *spille* en rolle, *delta* i samfunnsdebatten, og gjerne *innta* et problemorientert og samfunnskritisk standpunkt. Vi ser en større bevissthet om at det som blir tatt vare på, er et resultat av aktive valg og konstruksjon og at de utøver en sentral innflytelse på hva som skal vurderes som bevaringsverdig i et samfunn.

Museenes roller

Når det gjelder museene spesielt har de blitt tillagt et bredt spekter av oppgaver. Både innenfor og utenfor feltet eksisterer det mange forestillinger om hva et museum *er*.

Museene som kunnskapsformidlere

Formidling av kunnskap har alltid vært et sentralt legitimeringsgrunnlag for museene. Helt siden starten er de blitt sett på som dannelsesinstitusjoner, og de blir fortsatt omtalt som det.

Som dialoginstitusjoner

Etter hvert har det blitt lagt større vekt på at museet bør stille spørsmål og invitere til refleksjon heller enn å gi alle svar, og *dialog* er blitt etablert som offisiell retningslinje.

Som møtesteder

Møtested er en annen hyppig brukt metafor. Den kan spille på flere betydninger; møte mellom fortid og nåtid, mellom mennesker fra ulike grupper, mellom ulike erfaringer og ideer.

Som identitetsskapere

Det er ingen tvil om at for de kulturhistoriske museene har deres rolle som skapere av identitet vært et helt sentralt. Behovet for å finne fotfeste, arv, tradisjon og ”røtter” er blitt understreket i ulike meldinger og offentlige utredninger.

Bruken av identitetsbegrepet er imidlertid blitt kraftig kritisert, og vi kan også se en endring i måten begrepet er omtalt. Begrepet nasjonal identitet er skiftet ut med kulturell identitet, og det blir lagt vekt på at man kan ha flere identiteter.

I tillegg til de mer uttalte samfunnsfunksjonene, blir museene også tillagt andre forestillinger.

Som symbolbærere og verdiformidlere

De har en sterk symbolverdi og forteller underforstått noe om hva som er ”sant” og viktig i et samfunn og fremstår av den grunn ikke kun som kompetent i faglig forstand, men også i kulturell forstand. ”Å komme på museum” gir en form for autorisasjon eller bekreftelse av ”riktighet”.

De blir sett på som formidlere av de ”gode” og ”sanne” verdiene.

Arkivenes to funksjoner

Arkivets funksjoner i et samfunn blir gjerne inndelt i:

En forvaltningsmessig og rettslig verdi, den administrative funksjonen (dets primære funksjon) og en kulturell eller forskningsmessig verdi, som forvalter av kulturarv (arkivets sekundærfunksjon).

Det er den administrative funksjonen - og ikke forståelsen av arkiv som grunnlag for kulturarv- som har vært dominerende i Norge.

Museene – utfordringer og dilemmaer

Hvilke utfordringer og dilemmaer står kulturarvsinstitusjonene overfor i dag? En del trekk ved samfunnsutviklingen fører med seg utfordringer for museene.

Jeg har tatt utgangspunkt i fire ulike utfordringer:

Kulturelt mangfold – hvilke konsekvenser har det for begreper som identitet og kulturarv?

Samfunnsendringer og teknologi- står vi overfor en ny museal virkelighet?

Museene ”nye” rolle som dialoginstitusjoner og kritiske samfunnsaktører- utfordringer og dilemmaer knyttet til denne rollen.

Den problematiske samtiden –hvilke konsekvenser har særtrekk ved tiden vi lever i, for hva museene skal samle inn?

Kulturelt mangfold og kulturarv

Flerkulturaliteten i samfunnet er en av de største utfordringene museene står overfor og et sentralt satsningsområde på feltet.

Både den samiske kulturarven, de nasjonale minoritetene og innvandrerne har vært lite synlige i museumsformidlingen.

Noen positive tendenser har vi sett: Den samiske kulturen har fått en større plass i formidlingen, Internasjonalt Kultursenter og Museum (IKM) har, bl.a.. i samarbeid med andre museer, laget flere utstillinger som omhandler nyere innvandring. Også de nasjonale minoritetene har fått noen arenaer. Glomsdalsmuseet (romanifolkets kultur og historie) kan nevnes som et eksempel.

Men her har vi fortsatt en lang vei å gå.

Kulturarv - for hvem?

Det flerkulturelle samfunnet gjør spørsmålet som *hvem* sin kulturarv og *hvem* sin historie som er inkludert i denne arven, viktig å stille. Hvilke føringer legger begrepet kulturarv?

Som nevnt har en oppfatning av kulturarv som noe objektivt gitt, vært rådende på feltet. Bruken av en metafor som "arv" gir inntrykk av at det finnes noe typisk og ekte norsk som kan overleveres fra en generasjon til den neste. Dette noe er vanskelig tilgjengelig for minoritetsgrupper som ikke kan "arve".

Det kan dreie seg om å utfordre noen kategorier av "vi" og "de andre" som har eksistert lenge- også på museumsfeltet hvor folkemuseene skulle finne frem til det typisk norske, mens de etnografiske museenes skulle presentere "de andre".

Forestillingene om en ordnet verden inndelt i "vi" og "de andre" ble dermed opprettholdt.

For å få til en reell inkludering av minoritetsgrupper er det helt essensielt å utfordre eksisterende kategorier og stille kritiske spørsmål til hva som skal innlemmes i kulturarvsdiskursen.

De "norske" fellesverdiene

I Kulturmeldingen understrekes nødvendigheten av å skape en ny forståelse av hva som bør inkluderes i "den norske felleskulturen".

Det er imidlertid behov for forskning for å definere hva som bør ligge i en slik felleskultur.

Dette henger nært sammen med hvilken identitet museene skal skape. Sentrale spørsmål å stille i dag er:

På hvilken måte kan dagens museer sies å skape identiteter?

Hvilken rolle spiller for eksempel det kollektive identitetsprosjektet for nåtidens museer?

Samfunnsendringer og teknologi - en ny museal virkelighet?

Sterkere markedskrefter, ny teknologi og nye medieformer er andre trekk ved samfunnet som setter sitt preg på museene. Nettutstillinger blir vanlige og tradisjonelle museumsutstillinger får et stadig sterkere innslag av nye tekniske virkemidler. Samlinger blir digitalisert og lagt ut på nettet.

Spørsmålet om vi er på vei mot det digitale museum presser seg frem

Nye medieformene gir nye muligheter. Museene kan bli mer fleksible og tilgjengelige. Men mange er skeptiske til at dette går på bekostning av det tradisjonelt museale, hvor den *autentiske* museumsgjenstanden står i fokus.

Uten å gå nærmere inn på denne konflikten, kan vi si at den nye teknologien fører med seg noen utfordringer som det er nyttig å se nærmere på.

Man kan blant annet stille spørsmål som;

Hvor går grensene for hva som kan kalles et museum?

Er "det gjenstandsløse museum" eller et museum "uten vegger" fremtiden?

Kan et digitalt bilde erstatte gjenstanden i seg selv eller bryter dette med en grunnleggende forestilling om hva et museum er?
Ligger det noen iboende verdier i museumsgjenstanden?

Museene ”nye” rolle som dialoginstitusjoner og kritiske samfunnsaktører

I forståelsen av museenes rolle som dialoginstitusjoner og kritiske samfunnsaktører ligger det at de skal spille en aktiv rolle i samfunnet, gjennom å stille spørsmål, være samfunnskritiske og gjerne innta problemorienterte standpunkt.

Prosjektet *BRUDD* hadde som formål sette søkelys på denne problemorienterte rollen - oppmuntre museene til å formidle de historiene som tradisjonelt sett ikke har blitt fortalt.

Kritisk og problemorientert formidling – noen dilemmaer

Bruken av problemorientering har møtt kritikk. Det er nok å nevne Falstadsenteret og Quisling-utstillingen ved Telemark Museum.

BRUDD fikk følgende reaksjoner fra folk i museumssektoren:

”Det er ikke vårt ansvar”,

”hva vil lokalbefolkningen si?”

”vi må arbeide i forhold til de samlingene vi har”

”skal vi konkurrere med tabloidavisene nå da?”

”det skal være hyggelig å gå på museum.”

”er det vårt ansvar å ”provosere og være kontroversielle?”

Det bryter altså med noen etablerte oppfatninger av museet og hvilke fortellinger det bør fortelle. Det interessante her er å finne ut *hvorfor* denne typen formidling møter motstand. Hva bunner det i?

Å gå i dialog med samfunnet man er en del av fører også med seg noen utfordringer, bl.a. når det gjelder spørsmålet om meddeltagelse. En gruppe som får sin virkelighet representert i en utstilling, vil ha interesser i hvordan de blir fremstilt. Hvem skal bestemme innholdet i det som formidles?

Museenes faglig integritet må veies opp mot prinsippet om meddeltagelse.

At museene lar ulike stemmer få slippe til - betyr vel ikke at det skal oppgi sin rolle som ”ekspert” fullstendig?

Dilemmaer som dette har i liten grad vært utforsket.

Den problematiske samtiden – *Hva skal museene samle inn?*

Dokumentasjon av samtid og nær fortid har lenge vært et forsømt felt. Flere museer og prosjekter har imidlertid rettet seg mot samtidsproblematikken, og det er også etablert et eget sekretariat for samtidsdokumentasjon på Maihaugen.

Innsamling av nyere gjenstander har også møtt motstand.

Å se nærmere på hva denne motstanden bunner i kan si noe om eksisterende forestillinger omkring hva et museum har i oppdrag å gjøre.

Ligger motstanden i ulike begrepsforståelser, for eksempel i ulike forståelser av begrepene samtid og fortid?

Det kan stilles spørsmål som:

Er de nye gjenstandene vanskelig å klassifisere? Har vi ikke oppnådd kontroll over dem?

Er den historiske avstanden nødvendig for å kunne drive innsamling?

Er det først i ettertid at vi har ”fasiten” og kan dokumentere ”fortiden”?

Bunner motstanden i iboende verdier i selve museumsgjenstanden, som estetisk verdi, aldersverdi? I en museal kontekst gjør gjenstandenes alder at de blir estetiske. Mangelen av ”alderstegn”/ ”aura” kan føre til at gjenstander fra nåtiden blir betraktet som ”stygge”. *Det er for mye ”plast og søppel”* er andre reaksjoner på nåtidsgjenstander i utstillinger.

En av de mest sentrale utfordringene når det gjelder innsamling av gjenstander fra nåtid og nær fortid er imidlertid den ”gjenstandsekspløsjonen” vi er vitne til i dagens samfunn.

Hva bør velges fra det enorme mylderet av gjenstander som vi omgir oss med?

Problemet med avgrensning er relevant.

Teoretisering og problematisering av materialet er en måte å innsnevre antallet fenomener man vil si noe om, samtidig som man belyser flere aspekter ved dette fenomenet, altså konteksten.

Det er viktig å spørre seg:

Hvilken relevans har samlingene for de spørsmålene det er viktig å stille i dag?

Arkivenes utfordringer

Samfunnsendringer har ført med seg noen endringer i arkivenes bruksområder.

Rapporten peker på noen av utfordringene arkivene vil møte i årene fremover.

Helhetlig dokumentasjon av samfunnet - å synliggjøre de ”usynlige”.

Den flerkulturelle utfordringen – sett fra arkivenes ståsted.

Tilgjengeliggjøring og formidling

Helhetlig dokumentasjon av samfunnet - å synliggjøre de ”usynlige”

Arkivene har en utfordring i å dokumentere dagens samfunn på en allsidig og bred måte.

Mangelfulle arkiv kan gi et skjevt bilde av samfunnet og synliggjøring av de gruppene som har vært ”usynlige” i arkivene er en viktig nasjonal oppgave.

Den flerkulturelle utfordringen

Innvandrerne og de nasjonale minoritetene er eksempler på grupper som har vært lite synlige. Det finnes per i dag lite arkivmateriale som kan gjenspeile at Norge er blitt et flerkulturelt samfunn, og det eksisterende arkivet gir et unyansert bilde.

Dette kan blant annet gjøres ved å gå aktivt ut å samle inn materiale, for eksempel invitere enkelte grupper til å bidra med sine livshistorier.

Prosjektet *Oslos multikulturelle arkiver* har samarbeidet med innvandrersorganisasjoner om innsamling av privatarkiv, og bidrar ikke kun til en mer helhetlig dokumentasjon av samfunnet, men opptrer samtidig som *aktiv* samfunnsaktør.

Kunnskap er helt nødvendig for at arkiv skal bli formidlet på en tilfredsstillende måte når det gjelder minoritetsgrupper. Ikke bare kunnskap om selve arkiveringsprosessen, men om konteksten rundt, kultur- og språkforskjeller.

Tilgjengeliggjøring og formidling

Arkivene har fått en mer aktiv og utadrettet rolle. Flere publikumstjenester. Framveksten av nye internettjenester har mangedoblet antallet arkivbrukere. *Digitalarkivet* er det best besøkte nettstedet innen kultursektoren, (ca. 8 millioner brukere i året).

Arkivkilder er brukt i utstillingssammenheng.

At samfunnets informasjonsbehov øker og at vanlige folks rettigheter blir satt i sentrum, har ført til at enkeltindivider ønsker mer informasjon om sin bakgrunn og tilhørighet. De som i dag oppsøker arkivene, er ikke kun slektsgranskerne og forskerne, men personer som av en eller annen grunn ikke har fått del i samfunnets rettigheter. Krigsbarn og barnehjemsbarn bruker for eksempel arkiv som dokumentasjon av overgrep, forsømmelser etc.

Det blir i rapporten stilt spørsmål om vi ser en ny samfunnsrolle for arkivene; arkivene som grunnlag for rettferdighet og demokrati?

Veien videre – aktuell forskningsaktivitet

Museer og arkiver står altså overfor utfordringer på flere plan. For å møte disse utfordringene, trengs det kunnskap, både når det gjelder utvikling av begreper, av teoretiske og metodiske perspektiver og empirisk kunnskap.

Fremtidig forskning kan gå i mange ulike retninger – og omfatte både forskning *i* museene og *om* museene.

Forskning *i* museene

Når det gjelder forskningen *i* museene, har den tradisjonelle gjenstandsbaserte forskningen fortsatt sin plass. Perspektivene i denne forskningen kan imidlertid utvides.

En mer allsidig analyse av museumssamlingene med fokus på ulike kunnskapsregimer, kan vise at gjenstandene har ulike betydninger i skiftende kontekster og til ulike historiske tider.

Dokumentasjon av samtidsfenomener fører med seg behov for anvendelse av ny teori og nye metodiske perspektiver.

Som nevnt, tvinger en teoretisering av materialet seg frem i mye større grad, men det vil også være et spørsmål om metode. Å rette blikket mot fenomener i samtiden har tolknings- og metodeproblemer knyttet til seg. Dette er spørsmål som i liten grad har vært utforsket, noe bl.a. rapporten ”Norsk på nytt”, en evaluering av dokumentasjonsprosjektet ”Norsk i går, i dag og i morgen” viser. Rapporten viser også at samtidsdokumentasjon kan ha etiske implikasjoner.

Det handler også om hvilke spørsmål man bør stille i dag. Her kan man i mye større grad vende seg mot universitetsmiljøene og den forskning som drives der.

Museumsutstillingen som forskningsobjekt

Selve museumsutstillingen kan settes i fokus og belyses fra ulike synsvinkler.

”Utstillingspråket” som er valgt kan analyseres. Hva kan for eksempel valg av dekonstruksjon som innfallsvinkel eller bruk av ”den personlige formidlingen” si oss om hva som ønskes formidlet?

Bruk av den nye formidlingsteknologien kan studeres nærmere. En hypotese kan bl.a. være hvorvidt dette gjør det enklere å integrere flertydighet i utstillingene?

Man kan se nærmere på retorikken som er brukt i utstillingstekstene. Selve utstillingen kan analyseres som en tekst (semiotisk analyse)

Etnografiske undersøkelser i museene

I rapporten pekes det imidlertid på at etnografiske studier i museene vil være spesielt nyttige og bidra til innsikt omkring de ansattes kulturforståelse og bevissthet omkring egen rolle.

Ved å følge tilblivelsesprosessen bak en utstilling, fra intensjonsstadiet til den blir satt ut i livet, kan man synliggjøre valg som foretas underveis.

Hva ønsker man å si med denne utstillingen?

Hvilke kriterier ligger til grunn for beslutningene?

Etnografiske analyser kan også inkludere de besøkendes reaksjoner.

Publikumsanalyser kan være nyttige, ikke kun i et kommunikasjonsteoretisk perspektiv.

Med kvalitative undersøkelser kan man også si noe om oppfatninger av og forventinger til museene. Hva søkes i et museumsbesøk?

Museologisk forskning

Til slutt er det viktig med forskning *om* museene. Det overbyggende teoretiske perspektivet. Metaperspektivet- eller blikket ”utenfra”.

Hva skal vi med museene? *Hvorfor* har vi dem?

Museologi er en samlebetegnelse. Den er ikke en egen vitenskap med en egen

grunnlagsproblematikk og metode. Den består av ulike teorier og metoder som er utviklet innen ulike kultur- og samfunnsfag.

Museologien kan hente innspill fra ulike fagtradisjoner. På idedugnaden underveis i prosessen, kom det innspill om at mye av den teoretiske museologiske litteraturen ikke treffer helt, og en museologi tilpasset norske forhold ble etterlyst.

Bidrag til å utvikle en slik museologi” kan derfor komme fra ulike fagmiljøer, noe som igjen kan stimulere til tverrfaglig forskning på feltet.

Forskning i arkivene

Det er et behov for økt forskning på arkivinstitusjonen som samfunnsaktør.

Å se arkiv som resultat av konstruksjon og bevisste valg kan si noe om hvilke fortellinger som er fremhevet og hvilke som er marginaliserte.

Hvilke dokumenter har blitt bevart for framtiden, og like viktig, hvilke er *ikke* bevart? Hva er begrunnelsene for disse valgene?

Hvilke verdisyn hviler valgene på?

Arkivskaperens rolle i arkiveringsprosessen kan også problematiseres.

Noen relevante problemstillinger når det gjelder arkiv og minoriteter kan for eksempel være: På hvilken måte har maktulikheter mellom arkivskaperne og minoritetsbefolkningen manifestert seg i arkivdanning?

I hvilken grad har etnisitet vært en belastning i møte med offentlige institusjoner?

Forskning på kulturarv

Det er et stort behov for forskning på sentrale begreper på kulturarvsfeltet. I særlig grad gjelder dette begrepet kulturarv, noe blant annet denne konferansen er et uttrykk for.

Det er i rapporten et sentralt poeng at en endring i forståelsen av et begrep som kulturarv vil kunne ha konsekvenser for forståelser av hva som bør være de såkalte *kulturarv*institusjonens samfunnsoppdrag.

For å oppsummere:

Debatter og refleksjoner omkring noen grunnleggende spørsmål ved den rollen museer og arkiv skal spille i dagens samfunn bør settes i gang, også ute i institusjonene.

For at de skal kunne løse sitt samfunnsoppdrag er økt satsning på forskningsbasert kunnskap en nødvendig forutsetning.